

[2. 2.]

## MEMORIE VAN TOELICHTING.

Bij de wet van 23 Januarij 1880 (*Staatsblad* n°. 6) werd hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1880 vastgesteld op . . . . . f 7 482 863,50

Vermeerderd bij de wet van 25 Mei 1880 (*Staatsblad* n°. 91) met . . . . . 59 630,00

Als voren bij de wet van 25 Mei 1880 (*Staatsblad* n°. 92) met . . . . . 75 650,00

Alzoo nader vastgesteld op. . . . . f 7 618 143,50

Voor 1881 wordt geraamd. . . . . 10 521 805,00

Alzoo *meer* voor 1881 . . . . . f 2 903 661,50

Let men echter op de nadere verhooging van deze begrooting met een bedrag van f 430 668, waardoor het eindeijfer voor 1880 klimt tot f 8 048 811,50, dan bedraagt het voor 1881 geraamde cijfer f 2 472 993,50 meer.

De verhoogingen voor sommige behoeften in het algemeen vereischt, worden dan ook ruim opgewogen door lagere raming van andere posten, waar dit zonder stremming van de dienst kon plaats hebben.

De hoogere raming van het hoofdstuk voor 1881 is alleen het gevolg van noodzakelijke uitgaven voor het onderwijs in het algemeen, maar vooral van de bepalingen der wet van 17 Augustus 1878 (*Staatsblad* n°. 127).

De behoeften der dienst en de cijfers ter voorziening daarin, worden gedeeltelijk in deze Memorie, gedeeltelijk in den uitgewerkten en toelichtenden staat, in bijzonderheden toegelicht.

*Binnenlandsch bestuur.*

De jaarwedden van de ambtenaren ter griffie zijn in sommige provincien nog niet bij lijk geregeld. Hoewel hunne belooning ten gevolge van reorganisatie of door het on vervuld laten van opengevallen plaatsen eenige verbetering onderging, zoo blijkt toch de verhooging niet geveurendigd aan de belangrijke vermeerdering van werkzaamheden, door die maatregelen tevens veroorzaakt. Met name is dit het geval in Noordbrabant en Zeeland.

Ten einde ook daar eene billijke regeling te bevorderen, wordt het bedrag der jaarwedden in die provincien thans voorgesteld op f 25 000 en f 23 000.

In Groningen zijn de jaarwedden lager dan in eenige andere provincie. Waarschijnlijk zal men door reorganisatie der griffie verbetering kunnen aanbrengen. Eene verhooging der som voor jaarwedden met f 1500 schijnt intusschen in elk geval noodig.

Ook in Limburg is eenige verhooging billijk. Door toekenning van eene som van f 900 zal men ook daar in de gelegenheid zijn de tractementen op eene behoorlijke hoogte te brengen.

Bij de behandeling der begrooting voor 1880 in de Tweede Kamer der Staten-Generaal werd de vraag gedaan, of het Koninklijke paleis te Leeuwarden niet voor woning van Zijner Majesteits Commissaris beschikbaar gesteld en ingerigt kon worden.

Ten gevolge van 's Konings welwillendheid is dit denkbeeld verwezenlijkt. Het paleis is door Zijne Majesteit aan het Rijk in gebruik en bewoning gegeven, zoolang het tot het vermeldde doel zal dienen. Het wordt daarvoor thans ingerigt. Aangezien intusschen de noodige veranderingen vóór Julij 1881 waarschijnlijk niet zullen tot stand komen, heeft de ondergeteekende de Staten van Friesland verzocht de huur van het thans door 's Konings Commissaris bewoond huis te verlengen. De Staten hebben zich daarop bereid verklaard de huur tot 12 November 1881 te verlengen tegen een huurprijs van f 1500 's jaars. Deze termijn schijnt gekozen te zijn met het oog op verkoop van het huis. Men acht, ten einde een geschikt tijdstip voor aanvaarding in geval van verkoop te kunnen kiezen, ontruiming op den 12den November 1881 wenschelijk. De ondergeteekende heeft gemeend hiermede genoeg te kunnen nemen, zoodat voor bedoelde huur f 1300 is uitgetrokken.

*Art. 51.* Het beweren dat het klimaat van Medemblik nadeelig zou zijn voor de gezondheid is door bevoegde deskundigen, na opzettelijk onderzoek, bij herhaling ongetroefd bevonden. In dien zin verklaarde zich de provinciale commissie van geneeskundig onderzoek en toezicht in Noordholland, bij een uitvoerig rapport van 9 December 1846. Haar gevoelen vindt men bevestigd door den geneeskundigen inspecteur voor Noordholland dr. PENN, die den 19den December 1866 verslag deed van een onderzoek, dat hij met medewerking van dr. LUBACH had ingesteld. En de inspecteurs der gestichten voor krankzinnigen verklaarden in 1879 geen reden te hebben om de plaatsing van een gesticht te Medemblik op sanitaire gronden af te keuren. Uit dit oogpunt kan derhalve tegen de verwezenlijking van het vroeger medegedeelde voornemen geen bedenking zijn.

Ook de ligging levert geen bezwaar. Medemblik moge niet aan den spoorweg zijn gelegen, toch is die plaats niet zoover van Alkmaar of van het station Noordscharwoude verwijderd, dat het vervoer van daar per rijtuig langs goede rijwegen voor de patienten nadeelig zou kunnen zijn.

Neemt men bovendien in aanmerking dat in de eerste plaats aan de overbevolking van Meerenberg te gemoet gekomen moet worden, zoodat de verpleegden in een gesticht te Medemblik vooral uit Noordholland afkomstig zullen zijn, dan is ook uit dien hoofde de ligging van die plaats geenszins ongeschikt te achten.

Hun, die de voorkeur zouden geven aan de oprigting van een nieuw gesticht in eene der provincien, nog niet in het bezit van een eigen gesticht, mag worden gevraagd of de Staat geroepen is te doen hetgeen die provincien nalieten? Maakten die provincien gebruik van de bevoegdheid om in de behoefte aan verpleging van hare krankzinnigen te voorzien door het aangaan van contracten met de besturen van gestichten in andere provincien, zij hebben dan geen recht te klagen, dat zij van een eigen gesticht verstoken zijn of van Staatswege voorziening in dat gemis te wachten. Het schijnt niet meer dan billijk, in de eerste plaats te voorzien in den nood van die provincie, welke uit eigen middelen een uitmuntend gesticht oprigtte en onderhoudt, maar niet bij magte is nog meer daaraan ten koste te leggen. Meerenberg is overvol; het huisvest ongeveer 900 krankzinnigen; in de eerste maanden van dit jaar ten minste 120 te veel. Wat ligt nu meer voor de hand dan in dien nood te voorzien door in Noordholland gelegen aan het Rijk toebehoorende gebouwen, die naar het oordeel van de inspecteurs zeer wel voor dat doel te gebruiken zijn, met betrekkelijk geringe kosten tot een krankzinnigengesticht in te rigten? In overleg met deze ambtenaren is een plan van verbouwing ontworpen, waaruit blijkt dat zonder bezwaar 420 verpleegden in die gebouwen geplaatst kunnen worden.

De kosten van die verbouwing zijn geraamd op f 111 600.

Voor het landbouwbedrijf en voor veeteelt is daar terstond het noodige terrein in te nemen en kunnen van lieverlede, naar gelang der behoefte, ruim 18 hektaren grond beschikbaar komen.

Al begroot men nu de kosten, zoo als door den ondergeteekende wordt voorgesteld, op f 120 000, ten einde mogelijke teleurstelling te voorkomen, dan blijft het be-

drag nog ver benelen dat waarop geheel nieuwe gebouwen voor een krankzinnigengesticht worden geraamd.

Aan de inspecteurs werd tevens opgedragen, met een architect in overleg te treden over een plan voor den bouw van zoodanig gesticht naar het cottagesstelsel op een vrij terrein. De daarvoor noodige gebouwen, berekend voor ruim 400 verpleegden, zouden, volgens eene globale raming, zeker niet minder dan f 500 000 belangen.

Werd gevolg gegeven aan het denkbeeld om aan een der bestaande gestichten een Rijkssubsidie toe te kennen voor de vergrooting van het gesticht, dan zou daarvoor alleen Deventer in aanmerking komen. Behalve het gesticht te Rosmalen, dat door de Maatschappij tot verpleging van krankzinnigen op het land is gesticht en onderhouden wordt, zijn de overige gestichten niet vatbaar voor eenigzins belangrijke uitbreiding. Door aankoop van het landgoed Brinkgreve bezit het gesticht te Deventer voldoende terrein, maar de bouw van een gesticht voor 400 lijders, behalve de verpleegden in het tegenwoordige gesticht, wier getal omstreeks 200 bedraagt, zou een zeer ruim subsidie en een veel grooter offer van de schatkist vorderen dan de verbouwing der Rijksgebouwen te Medemblik.

De slotsom is, naar de meening van den ondergeteekende, dat, zoowel in het belang van 's Rijks schatkist als in dat van een groot aantal verpleegden, die voor een goed deel uit Noordholland afkomstig zullen zijn, de inrigting van de Rijksgebouwen te Medemblik tot een geneeskundig gesticht voor krankzinnigen in elk opzicht aanbeveling verdient.

Art. 56. Naar het oordeel der Regering is het wenschelijk een centraal bureau voor statistiek op te rigten.

De tegenwoordige officiële statistiek mist eenheid van leiding en is in menig opzicht gebrekkig en onvolledig. Dit is het noodzakelijk gevolg van de omstandigheid, dat de bewerking daarvan is overgelaten aan ambtenaren, die, hoe bekwaam zij overigens mogen zijn, van de wetenschap der statistiek geene speciale studie hebben gemaakt.

Een centraal bureau kan in dezen toestand verbetering brengen.

Door raad en bijstand kan het een gunstigen invloed oefenen op de bewerking der statistiek, die tot administratieve doeleinden strekt. Op die wijze zullen meer eenheid en betere inrigting verkregen kunnen worden. De bewerking van statistieken, die niet van zuiver administrativen aard zijn, behoort het bureau zelf ter hand te nemen, ten einde daardoor de kennis van den maatschappijelijken toestand des lands te bevorderen. Het zal zich verder in betrekking kunnen stellen met buitenlandsche bureaux en zich overigens bezig houden met het uitgeven van bijdragen tot de algemeene statistiek, van vergelijkende overzichten enz.

De bemoeijingen van dit bureau zullen zich over den statistischen arbeid van alle departementen van algemeen bestuur uitstrekken. Hierom schijnt het wenschelijk aan het bureau eene zekere zelfstandigheid toe te kennen, zoo als bij voorbeeld het Meteorologisch Instituut en het Collegie voor de zeevisscherijen bezitten.

Ter nadere toelichting legt de ondergeteekende hierbij als bijlage over een uittreksel van het verslag eener commissie uit de Vereeniging voor Statistiek in Nederland. Dit verslag was de naaste aanleiding tot het voornemen der Regering om een centraal bureau op te rigten.

De zamenstelling, inrigting en werkring van dit bureau, hetwelk gevoegelijk onder het Departement van Binnenlandsche Zaken kan ressorteren, zullen door den Koning geregeld kunnen worden.

Waarschijnlijk zal het voldoende zijn nevens een bekwaamen directeur één wetenschappelijk gevormd ambtenaar en eenig hulppersoneel aan te stellen. Specificatie der kosten waartoe de zaak aanleiding zal geven, is voor alsnog niet wel mogelijk. De ondervinding zal moeten leeren, met welk bedrag kan worden volstaan.

Op de begroting van 1880 komt eene bijdrage van f 2000 voor aan de Vereeniging voor Statistiek in Nederland. Deze post is thans vervangen door de geraamde uitgaven voor het centraal bureau.

### Hooger onderwijs.

Even als voor 1880 en om de destijds medegedeelde reden kan de aanvraag van fondsen ten behoeve der Rijks Universiteiten voor 1881 matig wezen. Wat het personeel betreft zijn, behalve de verhoogingen van jaarwedde, waarop enkele hoogleeraren naar de vastgestelde beginselen regt hebben, gelden uitgetrokken ter bezoldiging, te Leiden van een conservator bij 's Rijks herbarium en van een custos voor het onlangs in gebruik genomen pharmaceutisch laboratorium; te Utrecht van lectoren in de psychiatrie, de anatomie en het Sanskriet, van een bediende bij het onlangs ten gevolge der benoeming van een hoogleeraar in de geologie en mineralogie ingerigt kabinet voor dit studievak, terwijl eene geringe tractementsverhoging voor een drietal beambten is voorgelagen; te Groningen van een hoogleeraar in de Hoogduitsche taal- en letterkunde, de Germaansche taalwetenschap en het Sanskriet, en van een tweeden adistent voor de heilkunde. Tot toelichting voor zooveel noodig strekke het volgende.

Reeds vroeger werd door het bestuur van 's Rijks herbarium gewezen op de noodzakelijkheid om aan die inrigting wetenschappelijk personeel te verbinden, ten einde haar beter aan het doel te doen beantwoorden. De aanstelling van een tweetal conservatoren zou de gelegenheid aanbieden om van deze rijke en hoogst belangrijke verzameling, waarbij slechts een amanuensis en een adistent werkzaam zijn, meer partij te trekken. De thans bij velen bestaande neiging om liever van de anatomische en physiologische rigting eene specialiteit te maken dan zich hoofdzakelijk aan de beschrijvende kruidkunde te wijden, leverde tot dusverre moeilijkheid in het vinden van personen, geschikt voor de betrekking en geneigd die te aanvaarden. Nu evenwel is er vooruitzicht dat ten minste éene conservatorsplaats op de gebruikelijke jaarwedde van f 2000 behoorlijk zal kunnen worden bezet.

Art. 43 der wet op het hooger onderwijs schrijft voor dat aan ten minste éene der Rijks Universiteiten onderwijs in de psychiatrie moet worden gegeven. Die te Utrecht schijnt daarvoor het meest in aanmerking te komen uit hoofde van het in die gemeente aanwezige gesticht voor krankzinnigen. In de verwachting dat een geschikt persoon gevonden zal worden, geneigd om als lector op te treden, is ten zijnen behoeve de gebruikelijke jaarwedde van f 2000 op de begroting gebragt.

Hetzelfde is geschied ter bezoldiging van een lector in de anatomie. De gezondheidstoestand van den hoogst bekwaamen en ijverigen hoogleeraar in dit vak is ten gevolge eener kwaal, bij het verrigten zijner werkzaamheden ontstaan, van dien aard, dat hij zich des winters in een zuidelijk klimaat moet ophouden. Tijdelijke voorziening is dus onmisbaar. Door de aanstelling van een lector kan de betrekking van adistent op eene jaarwedde van f 1000 vervallen.

Het Sanskriet wordt tot nu toe alleen aan de Leidsche Universiteit onderwezen. Ofschoon art. 43 der wet dit onderwijs slechts ten minste bij éene Universiteit vordert, zal het ook aan de beide andere Rijks Universiteiten gegeven moeten worden, omdat het doctoraal examen voor de Nederlandsche letterkunde, blijkens art. 2 van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87), de beginselen van het Sanskriet omvat. Daarop is dan ook reeds herhaaldelijk door belanghebbenden aangedrongen.

Te Utrecht zal, naar de ondergeteekende zich vleit, in de behoefte kunnen worden voorzien door aanstelling van een lector.

De jaarwedde van den adistent, tevens conservator, bij het Kabinet van Natuurlijke Historie te Utrecht bedraagt tot dus verre f 1600. Billijk schijnt het, die door eene verhoging met f 400 gelijk te stellen met de bezoldiging zijner ambtgenooten te Leiden, waarvoor ook de ijver en bekwaamheid van dien conservator pleiten. Voor den amanuensis en den bediende bij de akademische bibliotheek zijn verhoogingen van jaarwedde respectivelijk van f 200 en f 100 gebragt, waarop hunne werkzaamheden aanspraak geven.

Te Groningen zou met het onderwijs in het Sanskriet dat in de Germaansche taalwetenschap en in de Hoogduitsche taal- en letterkunde, beide vakken mede vermeld in art. 43, verbonden kunnen worden. De omvangrijke taak moet aan een hoogleeraar worden toevertrouwd.

Wat eindelijk de aanstelling van nog een assistent in de heilkunde te Groningen betreft, deze is noodzakelijk omdat in de laatste jaren het getal van hen, die om geopereerd te worden, in het ziekenhuis wenschen te worden opgenomen, zóó groot is dat zeer velen of wegens gebrek aan hulp onverrichter zake moeten teruggezonden of althans verplicht zijn lang te wachten alvorens zij kunnen behandeld worden.

Enkele hulpmiddelen voor het onderwijs vorderen eenige verhooging. Te Leiden wordt f 300 meer verlangd tot het aanschaffen van boeken voor de wis- en natuurkundige faculteit, welke uit het algemeen cijfer, voor de bibliotheek der Universiteit toegestaan, een voor de behoefte te gering aandeel ontvangt. De voor het drukken van Oostersche handschriften jaarlijks toegestane som van f 600 is, ten gevolge eener vergissing van den uitgever, voor zoo veel 1877 betreft, onuitbetaald gebleven. Daar niettemin het werk geleverd is, behooren die f 600 op nieuw op de begrooting te worden gebracht. Het geringe subsidie tot dus verre voor het kabinet van geologie en mineralogie toegestaan is, nu een hoogleeraar voor dit vak optrad, die zich beijvert de verzameling in orde te brengen en aan te vullen, geheel onvoldoende: eene verhooging met f 500 is alzoo voorgedragen. De uitgaven voor het ziekenhuis, uit den aard der zaak niet met genoegzame zekerheid vooraf te ramen, zijn voor 1881 gebracht op het cijfer dat voor 1879 noodig is gebleken, namelijk f 110 000. Te Utrecht wordt slechts f 100 meer gevraagd ten behoeve van het archief van den akademischen senaat. Te Groningen kan het subsidie voor mineralogie en geologie, in de beide laatste jaren verhoogd, thans lager worden gesteld. Enkele subsidien daarentegen zijn voor 1881 eenigzins verhoogd. Zoo zijn f 200 meer gebracht voor het chirurgisch en f 100 voor het anatomisch onderwijs, f 100 meer voor het onderwijs in de scheikunde en gelijk bedrag voor dat in de natuurlijke historie, aan alle welke vakken in de laatste jaren uitbreiding is gegeven; f 300 meer voor aanschaffing van een mikroskoop bij het onderwijs in de gezondheidsleer; f 800 meer ten behoeve van het onderwijs in de pharmacie, dat, nu eerlang een laboratorium tot stand komt, behoorlijk moet worden gesubsidieerd; f 100 eindelijk meer voor de inrigting voor ooglijders. Voorts is bij dat artikel, even als in de begrooting voor 1880, eene som van f 500 gebracht voor vergoeding aan huishuur ten behoeve van den hoogleeraar in de botanie.

Voor de gebouwen is te Leiden f 75 900 gebracht, waarvan f 30 000 voor gewoon onderhoud, herstellingen en vernieuwingen, en f 22 600 voor meubilair. Het overige is bestemd voor het vervangen van het tegenwoordige houten hek om de gebouwen op de Ruïne, dat sedert lang in zeer bouwvalligen toestand verkeert, door een ijzeren hek; voor het waterverbruik in de akademische gebouwen, voor het aanschaffen van brandblusmiddelen, voor huur van gebouwen en afvoer van faecalien en voor grondbelasting.

Te Utrecht is een bedrag van f 46 350 noodig, waarvan f 8000 voor gewoon onderhoud enz.; f 5000 voor meubilair en f 600 voor huur van een gebouw. Voorts zijn f 17 750 bestemd tot aankoop van een huis gelegen aan het Janskerkhof en bekend onder den naam van het Ridderschaps-huis. Dit huis vormt de verlenging van het aan de Universiteit behorende gebouw, Staten-kamer genaamd, en is daarmede inwendig zamengebouwd. Het bezit van dit huis zal eene uitnemende gelegenheid aanbieden tot vermeerdering van ruimte voor de in de Staten-kamer bewaarde verzamelingen, hetgeen te meer gewenscht is omdat eenige lokalen dier Staten-kamer ingerigt moeten worden voor het onderwijs in de geologie en aanverwante wetenschappen. Ter bestrijding der kosten van het voor uitvoering gereed zijnde plan worden de overige f 15 000 aangevraagd. Voor Groningen is eene som van f 84 000 uitgetrokken, waarvan f 15 000 voor gewoon onderhoud, herstellingen en vernieuwingen, f 2000 voor meubilair, f 9560,98 als laatste termijn voor den bouw van het pharmaceutisch laboratorium. Voorts is een bedrag van ruim f 42 000 bestemd voor het stichten van een laboratorium ten dienste van het onderwijs in de gezondheidsleer en pharmacologie en f 15 000 voor het stichten eener woning in den hortus ten behoeve van den hoogleeraar in de botanie.

Volgens den laatstelijk aangenomen regel zijn op deze begrooting geen fondsen gebracht voor die gebouwen waar-

van de plannen nog in bewerking zijn en dus de kosten niet met voldoende zekerheid kunnen worden opgegeven. Even als ten opzichte van het pharmaceutisch laboratorium te Groningen en den aanleg van waterleidingen in de akademische gebouwen te Leiden in 1880 plaats had, zullen ook voor de beloofde gebouwen de gelden eerst worden aangevraagd wanneer de plannen geheel gereed en voor uitvoering vatbaar zijn.

Bij de behandeling der begrooting voor 1880 werd door de Regering te kennen gegeven, dat het de bedoeling was ten aanzien der jaarwedden van de kerkelijke hoogleeraren gelijke bepalingen vast te stellen als in het Koninklijk besluit van 2 Februarij 1879 (*Staatsblad* n°. 29), voor de hoogleeraren aan de Rijks Universiteiten zijn gemaakt. Ook wat de pensioenen betreft schenen eerstgenoemde hoogleeraren met hunne ambtgenooten aan die Universiteiten te moeten worden gelijk gesteld; daartoe zou misschien aanvulling der wet op de burgerlijke pensioenen noodig wezen.

Aan een en ander is gevolg gegeven bij het Koninklijk besluit van 11 Februarij 1880, n°. 17, terwijl wetswijziging bij nadere overweging onnoodig is voorgekomen.

Het doel scheen namelijk even goed en op eenvoudiger wijze te bereiken door bij Koninklijk besluit op de kerkelijke hoogleeraren de voorschriften van gemelde wet toepasselijk te doen verklaren; het door hen verschuldigde wegens bijdrage aan het pensioenfonds in mindering te doen strekken van de krachtens art. 104 der wet op het hooger onderwijs te verleenen Rijksbijdrage; die bijdrage daarentegen te vermeerderen met de eventueel aan deze hoogleeraren toe te kennen pensioenen en met de geldelijke verhooging hunner jaarwedde van f 4000 tot f 6000; de Synode te doen zorgen voor de uitbetaling der pensioenen aan de hoogleeraren welke daarop ten bepaalden tijde aanspraak zullen verkrijgen. De taak der Regering zou dan beperkt blijven tot de controle of de geleidelijke verhooging der jaarwedde en het verleenen van pensioen plaats vinden met inachtneming der voorschriften voor de hoogleeraren aan de Rijks Universiteiten geldende.

Met eene regeling op dien voet heeft de Synode gaarne genoeg genomen: zij is reeds dadelijk toegepast. Mitsdien werd het op de begrooting voor 1880 gebrachte subsidie van f 24 000, ter bestrijding der jaarwedden van zes kerkelijke hoogleeraren à f 4000, ieder verminderd met f 4800, zijnde de pensioensbijdragen over dat jaar door die hoogleeraren verschuldigd. Daar de toestand in 1881 geene verandering zal ondergaan, is voor dat jaar f 19 200 als subsidie uitgetrokken.

Sedert de mededeelingen in de Memorie van Toelichting der begrooting voor 1880 is de regeling der gymnasia en progymnasia overeenkomstig de voorschriften der wet voortgezet. Bij de meeste gymnasia is men reeds zoover gevorderd, dat met het begin van den cursus 1880/81 de vijfde klasse volgens het wettelijk leerplan zal worden ingerigt; de progymnasia zullen op dat tijdstip hunne vierde of hoogste klasse verkrijgen. De Latijnsche scholen, die niet in gymnasia of progymnasia worden hervormd, zijn tegen het einde van den driejarigen termijn, in art. 114 der wet bedoeld (1 October 1880), enkelen reeds vroeger, opgeheven. Met September 1880 zullen er alzoo geene andere inrigtingen voor gymnasiaal onderwijs aanwezig zijn dan 24 gymnasia en 4 progymnasia van gemeentewege, benevens 9 bijzondere scholen van dien aard, waaromtrent mededeelingen zijn gedaan in het laatste Regeringsverslag van den toestand der hooge-, middelbare en lagere scholen.

Aan 20 der 24 gymnasia en aan de 4 progymnasia waren tijdens het ontwerpen der Staatsbegrooting voor 1881 subsidien van Rijkswege toegekend, aan een gymnasium (Maastricht) en aan een progymnasium (Tiel) waar de geldelijke toestand nog niet op den nieuwen voet geregeld was, naar den vroegeren maatstaf; aan de overigen volgens den aangenomen regel, namelijk tot een bedrag van 50 pct. der kosten na aftrek der inkomsten. Van dezen regel is alleen afgeweken ten behoeve van het gymnasium te Doetinchem, waaraan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, blijkens het aannemen van een daartoe strekend amendement, een subsidie van f 7160 wenschte te zien verleend, zoo als geschied is. De subsidien bedragen in 1880 f 149 858 voor de gymnasia, f 15 374 voor de progymnasia, te zamen f 165 232.

De voortgaande uitbreiding der gymnasia en progymnasia, die vermeerdering van onderwijzend personeel, verhooging van jaarwedden, het aanschaffen van nieuwe meubelen in verband met het stichten van nieuwe gebouwen, en ruimer hulpmiddelen eischt, zal evengemeld cijfer voor 1881 doen stijgen. Wellicht zal ook in dat jaar hier of daar een gymnasium of progymnasium worden opgericht dat zonder Rijkssubsidie niet zou kunnen bestaan. Eene juiste berekening is dien ten gevolge niet mogelijk. Naar alle waarschijnlijkheid zal het voor 1880 toegestane cijfer van f 250 000 voor 1881 voldoende wezen.

#### *Middelbaar onderwijs.*

De uitgaven voor de Rijks hogere burgerscholen zullen vermoedelijk over 't algemeen in 1881 op het voor 1880 toegestaan cijfer blijven. Men moet er nogtans op bedacht zijn dat eenige uitbreiding van personeel of verhooging van jaarwedde noodig kan worden bevonden en daarvoor, naar gewoonte, eenig geld beschikbaar houden. Bovendien is te letten op de uitgaven welke het gevolg zijn van:

1°. het overnemen der gemeentelijke hogere burgerschool te Venlo door het Rijk;

2°. het vestigen eener Rijks hogere burgerschool met driejarigen cursus te Meppel;

3°. het uitbreiden der Rijks hogere burgerschool met driejarigen cursus te Gouda tot eene van vijfjarigen cursus.

Ten aanzien der inrigting te Venlo schijnen na de behandeling van het daartoe betrekkelijk wetsontwerp geen nadere inlichtingen noodig. Omtrent de beide andere scholen is het volgende mede te deelen.

In April 1879 verzocht het gemeentebestuur van Meppel dat aldaar eene Rijks hogere burgerschool met 3jarigen cursus mogt worden gevestigd. Wegens het bestaand gebrek aan geschikt onderwijzend personeel kon toen geen gunstig gevolg aan het verzoek worden gegeven. In November van dat jaar kwam het gemeentebestuur op de zaak terug. De Minister antwoordde, dat de Regering geneigd was het daarheen te leiden dat te Meppel de verlangde school werd gevestigd, mits de gemeente — zooals vroeger door haar was aangeboden — voor de vereischte lokalen zorgde; dat er echter geen sprake kon zijn van opening dier school met September 1880, daar het gebrek aan onderwijzend personeel het onmogelijk maakte op dat tijdstip de verschillende betrekkingen behoorlijk te bezetten; dat wellicht in September 1881 daartoe zou kunnen worden overgegaan, indien althans de verwachting dat dan voldoende personeel beschikbaar zou zijn, niet werd te leure gesteld. Naar het zich thans laat aanzien zal het vereischte personeel met September 1881 te bekomen zijn. De Regering maakt alzoo geen zwaarigheid tot het vestigen van zoodanige school de vereischte gelden aan te vragen. De gemeente Meppel is zoowel het verenigingspunt van alle kanalen, die het zuidwesten van Drenthe doorsnijden als van de spoorbanen en groote wegen tusschen Groningen en Zwolle en tusschen Leeuwarden en Zwolle; tevens is zij het punt van aanvang van den waterweg naar zee voor geheel Drenthe. De ligging is dus gunstig. De bevolking, ruim 8000 zielen, behoort hoofdzakelijk tot den handels- en nijverstand. Voor zoodanige bevolking is eene hogere burgerschool behoefte, en het is te verwachten dat zij goed bezocht te worden. De gemeente is echter buiten staat de kosten te bestrijden en brengt reeds een niet onaanzienlijk offer wanneer zij den schoolbouw, op f 45 000 geraamd, voor hare rekening neemt. Onder deze omstandigheden en in aanmerking nemende, dat de provincie Drenthe tot dusverre slechts ééne hogere burgerschool heeft, meent de Regering dat er voldoende grond is om door de vestiging eener Rijksschool in de behoefte te voorzien. De uitgaven voor het onderwijzend en dienstdoend personeel worden op ongeveer f 12 000 's jaars geraamd; die voor de hulpmiddelen bij het onderwijs op f 2500. Wordt de school met September 1881 geopend, dan zal slechts een gedeelte dier sommen worden vereischt.

Door het gemeentebestuur van Gouda werd herhaaldelijk de wensch kenbaar gemaakt dat de Rijks hogere burger-

school aldaar tot eene met vijfjarigen cursus zou worden uitgebreid. Die verzoeken zijn afgewezen. De ondervinding elders met betrekking tot zoodanige uitbreiding opgedaan was niet van dien aard om de Regering aan te moedigen ook te Gouda de proef te nemen. Nu evenwel het bestuur dier gemeente aangeboden heeft de kosten eener uitbreiding, zoo wat gebouwen, meubelen en hulpmiddelen voor het onderwijs als jaarwedden betreft, voor hare rekening te nemen, meent de Regering dat er geen bedenking kan wezen de zoozeer gewenschte uitbreiding tot stand te brengen. De verhooging der jaarwedden wordt voorloopig geacht p. m. f 7000 te zullen bedragen, die der hulpmiddelen voor het onderwijs ongeveer f 1000. Mogt de uitbreiding eerst met September 1881 plaats hebben, hetgeen niet onwaarschijnlijk is naardien vooraf aan de lokalen nog veel te veranderen zal zijn, dan zullen die sommen slechts gedeeltelijk noodig wezen. Daar het overigens niet aangaat de jaarwedden en verdere behoeften gedeeltelijk door het Rijk, gedeeltelijk door de gemeente te doen betalen, schijnt de meest eenvoudige regeling deze, dat alle uitgaven door het Rijk worden gedragen en de gemeente haar aandeel in 's Rijks kas stort. In dien zin zal, wanneer tot de uitbreiding de vereischte gelden worden toegestaan, eene overeenkomst met de gemeente worden gesloten.

Wat het onderhoud der gebouwen van de Rijks hogere burgerscholen betreft, mag de voor 1880 toegestane som van f 22 000 ook voor 1881 voldoende worden geacht. Voorts is op nieuw de som van f 2500 uitgetrokken, welke in de begrotingen van 1876 en 1878 was toegestaan als aandeel van het Rijk in de kosten van een gymnastieklocaal bij de Rijksschool te Tilburg, welke bouw, door allerlei omstandigheden vertraagd, in 1881 zal worden uitgevoerd.

De hulpmiddelen voor het onderwijs zijn met f 10 500 verhoogd, waarvan p. m. f 8000 bestemd zijn om de te Meppel te stichten school behoorlijk in te rigten; het overige is voor de school te Venlo.

Na de belangrijke sommen voor de Rijks-landbouwschool in de laatste jaren besteed, kan zij grootendeels als behoorlijk georganiseerd worden beschouwd. Voor 1881 wordt dan ook weinig meer verlangd.

Wat het personeel betreft, slechts eene som van f 200 ter verhooging der jaarwedde ad f 1000 van den assistent in scheikunde, wien men de theoretische lessen aan de afdeling »hogere burgerschool» wenscht op te dragen tot verligting der taak van den leeraar in scheikunde, mineralogie en geologie, die met een groot aantal lesuren benevens met de leiding der praktische werkzaamheden van de leerlingen van afdeling B is belast. Voor het materieel zal iets meer noodig wezen, hoofdzakelijk voor den aanleg van het terrein, dat van de gemeente aan het Rijk in eigendom overgaat, voor het beplanten van den weg door het ten vorigen jare aangekochte terrein en voor het overbrengen der landbouwwerktuigen uit het kabinet te Utrecht. Ten behoeve van het proefstation wordt, even als in 1880, f 2000 verlangd.

Van de vier gebouwen, waarvoor vroeger gelden werden aangevraagd, worden twee, de bergplaats voor landbouwwerktuigen en de arbeiderswoning, in den loop van dit jaar voltooid en in gebruik genomen. Het gebouw voor demonstratief onderwijs wordt insgelijks in 1880 op het afweren na voltooid; de twee laatste betalingstermijnen, ten bedrage van f 967,55, komen ten laste van 1881. Op die uitgaaf is dus te rekenen. Omtrent het vierde gebouw, het internaat, hebben herhaaldelijk overwegingen plaats gehad. Het oorspronkelijke ontwerp was te kostbaar geacht; nadere ontwerpen ontmoetten evenzeer bedenking. Ten slotte werd er een voor goedkeuring vatbaar geacht; waarvan de kosten op f 44 750 zijn geraamd. Wordt met den bouw in het voorjaar van 1881 aangevangen, dan zal het gebouw een jaar later betrokken kunnen worden. Een gedeelte der kosten komt in dat geval ten laste van 1882. Voor 1881 is eene som van f 40 000 gebragt. Het gewoon onderhoud der overige gebouwen zal in 1881 eene uitgaaf van f 3050 vorderen. Voor meubilair, verlichting, verwarming en schoonhouden is op gelijk bedrag als in 1880 gerekend.

Op de begroting voor 1880 werd eene som van f 5000

gebragt ten behoeve van in den loop van dat jaar op te rigten scholen van middelbaar onderwijs voor meisjes, waarvoor aanvragen aanhangig waren. Deze waren afkomstig van de gemeenten Leiden en Middelburg, maar destijds niet voor beslissing vatbaar, daar het ingestelde onderzoek nog niet was afgelopen. Sedert is gebleken dat van dergelijke inrigtingen in die gemeenten goede vruchten te verwachten waren en dat er voldoende grond was om aan de school te Leiden een Rijkssubsidie van f 4000, aan die te Middelburg van f 5000 toe te zeggen. Het tijdstip waarop de school te Leiden geopen! zal worden, is nog niet bepaald; te Middelburg is daarvoor September 1880 aangewezen. Behalve evengemelde sommen van f 4000 à f 5000 zijn voor 1881 nog op de begroting gebragt eene som van f 4000 als subsidie voor de gemeentelijke middelbare school voor meisjes te Utrecht en eene som van f 1500 als verhoogd subsidie voor gelijke school te Deventer. Die te Utrecht genoot tot dus verre geen Rijkssubsidie; na hare uitbreiding zullen de kosten p. m. f 20 000 'sjaars bedragen en schijnen er dus alleziens termen te zijn voor hulp van Rijkswegen. Evenzeer schijnt het billijk, de gemeente Deventer te gemoet te komen in de kosten der voorgenomen uitbreiding. Daarvoor pleiten dezelfde gronden, die aanleiding gaven haar te steunen ten behoeve der bestaande inrigting.

De overwegingen omtrent de regeling van het tuinbouw-onderwijs, waarbij in overleg was te treden met onderscheidene genootschappen en vereenigingen, die zich de bevordering van tuinbouw en plantkunde tot taak hebben gesteld, zijn zoo ver gevorderd dat tot het nemen eener beslissing eerlang zal kunnen worden overgegaan. Raadzaam schijnt het in afwachting daarvan het tuinbouw-onderwijs door de Maatschappij Linnaeus gegeven, in stand te houden en dus ook nog over de eerste helft van 1881 het Rijkssubsidie van f 3000 'sjaars aan die maatschappij te blijven toekennen. Tot dat einde is bij art. 109 eene som van f 1500 uitgetrokken.

Voorts is op dat artikel eene som van f 5000 gebragt als subsidie voor de kweekschool voor machinisten te Amsterdam. Deze inrigting stelt zich ten doel de vorming van bekwame, wetenschappelijk ontwikkelde en opgeleide machinisten, in de eerste plaats ten behoeve van de koopvaardij-stoomschepen, maar ook voor kleinere schepen, stoomgemalen, fabrieken, spoorwegen enz. Voor de toelating wordt de leeftijd van 15 jaren gevorderd en een examen, omvattende grondige kennis der Nederlandsche taal, eenige kennis van Fransch en Engelsch, kennis van rekenkunde en van de beginselen van stekunde en meetkunde. De cursus is tweejarig. Met het onderwijs zijn praktische oefeningen verbonden. Na afloop worden de kweekelingen door de zorg van het bestuur geplaatst aan boord van stoomschepen, bij fabrieken of spoorwegen, ten einde meer praktische kennis van het stoomwerktuig op te doen.

De school werd in October 1878 geopend met 38 leerlingen. In December 1879 telde zij er 82, waarvan 41 internen. Het onderwijs wordt gegeven door een directeur en drie leeraren; met het onderwijs in smeden, draaijen en bankwerken zijn vier onderwijzers belast. Of-schoon over de vruchten van het onderwijs bij het kortstondig bestaan der school nog niet geoordeeld kan worden, geven de bekwaamheid en ijver der docenten en de belangstelling der leerlingen grond voor goede verwachtingen, mits de inrigting financieel gesteund worde. Het eerste jaar leverde een tekort op van f 1000; het thans loopende schooljaar zal vermoedelijk een veel aanzienlijker tekort geven. De lokalen zijn kosteloos door de gemeente verstrekt. De kosten van personeel en materieel bedragen ongeveer f 14500, de verplegingskosten van ruim 40 jongelieden voor het schooljaar 1879/80 ruim f 15000; en het geheel alzoo f 30 000. De opbrengst der schoolgelden kan op f 6000 worden gesteld; de ontvangst voor de verpleging der interne leerlingen op f 8500, te zamen f 14500, zoodat er een tekort ontstaat van f 15 500. Hierin wordt bijgedragen tot een bedrag van ongeveer f 10 000 door verschillende stoomvaartmaatschappijen, door het bestuur der kolonien in 't belang der gouvernementsmarine en door vele andere belanghebbenden en belangstellenden. De provincie Noord-holland heeft een subsidie van f 2000 toegekend. De inkomsten bedragen dus behalve school- en verplegingsgelden

f 12000 'sjaars, zoodat men ongeveer f 3500 te kort komt.

Eene zoo nuttige inrigting heeft naar het gevoelen der Regering aanspraak op steun. Een Rijkssubsidie van f 5000 zal vergunnen het ontbrekende aan te vullen en tevens eenige noodzakelijke verbeteringen mogelijk maken. Door het toe te kennen zal de Regering niet alleen een blijk van belangstelling geven, maar de instandhouding mogelijk maken eener school, die in eene algemeen erkende behoefte voorziet.

#### *Lager onderwijs.*

De voor het lager onderwijs voorgedragen cijfers schijnen geene breele toelichting te vorderen. Velen daarvan komen overeen met die, opgenomen in het wetsontwerp tot verhooging van hoofdstuk V der Staatsbegroting voor 1880 (lager onderwijs), hetwelk de noodige ophelderingen bevat. Sommige zijn eensluidend met artikelen der begroting voor 1880, die bij vroegere gelegenheden werden toegelicht. Er blijven dus slechts enkele posten over, waaromtrent eenige mededeeling wenschelijk kan worden geacht.

Door de vestiging eener Rijkskweekschool te Maastricht is het getal der inrigtingen tot zeven geklommen. Amsterdam bezit eene gemeentelijke kweekschool van onderwijzers en onderwijzeressen. Te Arnhem, Haarlem en Groningen zijn bijzondere kweekscholen voor onderwijzeressen, even als de inrigting te Amsterdam door het Rijk gesubsidieerd. Elders zijn gemeentelijke of bijzondere kweekscholen voor onderwijzers of onderwijzeressen. In meer dan honderd gemeenten zijn normaallesen, waaraan het Rijk jaarlijks ruim een half miljoen ten koste legt. Ook andere gelegenheden tot opleiding van onderwijzend personeel, zij het dan op kleiner schaal en niet door het Rijk ondersteund, worden hier en daar aangetroffen. Neeft men dit alles in aanmerking, dan schijnt er voor het tegenwoordige geen behoefte aan vermeerdering van het getal der Rijkskweekscholen, zoodat daarvoor geen gelden op deze begroting zijn aangevraagd. Alleen is daarbij gerekend op de mogelijkheid dat de kweekschool te Arnhem door het Rijk worde overgenomen, waaromtrent blijkens vroegere mededeelingen overwegingen aanhangig zijn. Daar de gebouwen, die te Nijmegen en Deventer voor de leerscholen bij de kweekscholen opgericht worden, niet voor het najaar van 1881 betrokken kunnen worden, zijn de jaarwedden van het daarbij aan te stellen personeel voor *Memorie* uitgetrokken. Dit had ook plaats ten aanzien der leerschool te Maastricht, die wel met September 1880 in werking zal treden, maar waarvoor het personeel tijdens het opmaken der Staatsbegroting voor 1881 nog niet benoemd en alzoo het bedrag der jaarwedden nog niet bekend was. Dit geldt ook voor het nog ontbrekende personeel bij de kweekschool in die gemeente.

De gemeente Amsterdam ontvangt thans een Rijkssubsidie van f 15 000 ten behoeve harer kweekschool. Zij is voornemens die eerlang in alle opzichten aan de voor de Rijkskweekscholen gestelde vereischen te laten voldoen en heeft alzoo, op grond van art. 12, 3de lid, der wet van 17 Augustus 1878 (*Staatsblad* n°. 127), verhooging van dat subsidie tot f 18 000, de helft der kosten, verzocht; voorts tegemoetkoming in de kosten van vestiging en inrigting der aan die school te verbinden leerschool, geraamd op f 77 000, en in de jaarlijksche uitgaven voor die school, geraamd op f 15 500. De Regering heeft zich bereid verklaard in de begroting voor 1881 te dier zake sommen respectielijk van f 18 000, f 25 000 en f 6000 te brengen. Ook andere gemeenten zullen wellicht in 1881 kweekscholen oprigten of reeds bestaande zóó inrigten dat aanspraak kan worden gemaakt op ondersteuning van Rijkswegen; daarvoor behooren dus eenige gelden te worden beschikbaar gehouden.

Voor de toepassing van art. 49 is gelet op het gemiddeld cijfer, dat in de laatste jaren voor toepassing van art. 36 der wet van 1857 noodig was. Het Rijk en de provincien betaalden daarvoor gezamenlijk p. m. f 300 000; voortaan komt die uitgaaf, ingevolge de wet, geheel ten laste van het Rijk. Al wordt krachtens art. 45 door het Rijk aan de gemeenten jaarlijks dertig ten honderd van het bedrag der kosten in art. 44 vermeld vergoed, deze som zal uit den aard der zaak onvoldoende wezen ter

volledige bestrijding der kosten van het stichten van school-localen en onderwijzerswoningen in gemeenten welke voor het verkrijgen van subsidie te dier zake in aanmerking plegen te komen.

Bovendien zijn er, blijkens het melegedeelde bij de beantwoording van het Voorloopig Verslag op het hierboven vermelde wetsontwerp, gemeenten, die zelfs voor de gewone kosten van haar lager onderwijs met de 30 percent niet voldoende gebaat zijn. Ofschoon alleen de ondervinding kan leeren, welk bedrag voor de toepassing van art. 49 vereischt wordt, schijnt, met het oog op de vergoeding van 30 pct., veilig een lager cijfer dan tot nogtoe noodig was te mogen worden geraamd. De ondergeteekende bepaalt zich daarom tot de aanvraag van f 200 000.

Voor die 30 pct. is eene som van drie miljoen op de begrooting voor 1881 gebragt. Uit de Memorie van Toelichting van bovengemeld wetsontwerp blijkt dat voor de uitgaven, vermeld in art. 44 der wet, een bedrag van ongeveer acht miljoen op de gemeentebegrotingen voor 1880 was uitgetrokken. Let men op de in die Memorie vermelde bijzonderheden en daaruit afgeleide gevolgtrekkingen, dan schijnt met eenigen grond te mogen worden aangenomen dat de uitgaven der gemeenten in 1881 tot tien miljoen zullen stijgen. Daarin zou dan het Rijk drie miljoen hebben bij te dragen.

Ten slotte is op te merken dat het laatste artikel der afdeeling Onderwijs thans in tweeën is gesplitst, en verhoogd wegens de aanstelling van drie opzigters en de daaruit voortvloeiende hoogere bureaukosten, een en ander noodig gebleken voor de uitvoering van onderscheidene bouwwerken.

#### *Kunsten en wetenschappen.*

Nadat de uitgaven voor eene normaalschool voor onderwijzers in het teekenen gedurende een paar jaren pro

memorie waren uitgetrokken, en daardoor bij de wet tot stichting van die inrigting was besloten, behoort thans de voorgenomen maatregel in uitvoering te komen.

In naauw verband met de verbetering en de aanvulling van het personeel, dat belast is teekenonderwijs te verstrekken, staat eene voorziening in het onderwijs van de toepassing der kunst op de voortbrengselen der nijverheid.

Sinds geruimen tijd is door vele deskundigen gewezen op het gebrek aan kunstzin en smaak, waarvan onze nijverheid veelal blijk geeft, en met aandrang is gevraagd, dat op het reeds lang gegeven voorbeeld van vele andere natien, gelegenheid zou worden geschonken om onderwijs te erlangen in de toepassing der kunst op de industrie. Uit dien hoofde stond de wetgevende magt een ruim subsidie toe ten behoeve van de tentoonstelling welke in 1877 te Amsterdam werd georganiseerd, met het opzettelijk doel om den toestand onzer kunstnijverheid te leeren kennen. Buitendien benoemde de Koning eene commissie om naar dien toestand een onderzoek in te stellen. De uitkomsten van den arbeid dezer commissie zijn neêrgelegd in een zeer uitvoerig rapport, hetwelk in 1878 in het licht is gegeven, en waarin aangetoond wordt, dat zonder behoorlijk onderwijs geen verbetering is te wachten. Het voornemen bestaat om op bescheiden voet zoodanig onderwijs te verstrekken en aldus eene poging te doen om in eene lang gevoelde behoefte voorzien.

Bij deze Memorie wordt overgelegd een staat van de voor 1881 voorgedragen cijfers, vergeleken met die welke voor 1880 zijn toegestaan.

's Gravenhage, 31 Julij 1880.

*De Minister van Binnenlandsche Zaken,*

SIX.

#### BIJLAGE N<sup>o</sup>. 1 VAN DE MEMORIE VAN TOELICHTING.

VERGELIJKING van hoofdstuk V der Staatsbegrooting over 1881 met dat van 1880, voor zooverre de sommen, bij de verschillende artikelen dezer begrooting gesteld, niet met elkander overeenstemmen.

| 1881.         |                | 1880.    |                | 1881.        |              |
|---------------|----------------|----------|----------------|--------------|--------------|
| Artikel.      | Bedrag.        | Artikel. | Bedrag.        | Meer.        | Minder.      |
| 6             | f 48 200,00    | 5        | f 47 030,00    | f 1 170,00   | f >          |
| 11            | 9 527,00       | 10       | 9 849,00       | >            | 322,00       |
| 15            | 12 490,00      | 14       | 12 850,00      | >            | 360,00       |
| 19            | 28 775,00      | 18       | 28 275,00      | 500,00       | >            |
| 20            | 600,00         | 19       | 500,00         | 100,00       | >            |
| 23            | 45 800,00      | 22       | 44 750,00      | 1 050,00     | >            |
| 24            | 9 370,00       | 23       | 9 709,00       | >            | 339,00       |
| 28            | 6 955,00       | 27       | 6 745,00       | 210,00       | >            |
| 32            | 12 010,00      | 31       | 59 700,00      | >            | 47 690,00    |
| 33            | 1 000,00       | 32       | 900,00         | 200,00       | >            |
| 36            | 7 630,00       | 35       | 7 930,00       | >            | 300,00       |
| 39            | 44 800,00      | 38       | 43 300,00      | 1 500,00     | >            |
| 40            | 8 338,00       | 39       | 12 230,00      | >            | 3 892,00     |
| 47            | 44 425,00      | 46       | 43 525,00      | 900,00       | >            |
| 51            | 117 000,00     | 50       | 113 000,00     | 4 000,00     | >            |
| —             | —              | 50 bis.  | 2 000,00       | >            | 2 000,00     |
| 52            | 120 000,00     | —        | —              | 120 000,00   | >            |
| 53            | 27 000,00      | 51       | 25 000,00      | 2 000,00     | >            |
| —             | —              | 54       | 2 000,00       | >            | 2 000,00     |
| —             | —              | 55       | 103 000,00     | >            | 103 000,00   |
| 56            | 10 000,00      | —        | >              | 10 000,00    | 21 600,00    |
| 57            | 3 000,00       | 56       | 24 600,00      | >            | >            |
| 58            | 3 000,00       | 57       | 2 000,00       | 1 000,00     | >            |
| 64            | 18 700,00      | 63       | 18 200,00      | 500,00       | >            |
| 66            | 41 000,00      | 65       | 38 800,00      | 2 200,00     | 100 000,00   |
| 73            | 12 400,00      | 72       | 112 400,00     | >            | >            |
| 74            | 3 100,00       | 73       | 2 700,00       | 400,00       | >            |
| 77            | 42 400,00      | 76       | 41 600,00      | 800,00       | 1 000,00     |
| 78            | 65 200,00      | 77       | 66 200,00      | >            | 4 732,50     |
| 83            | 381 025,00     | 82       | 385 757,50     | >            | >            |
| 84            | 246 600,00     | 83       | 241 300,00     | 5 300,00     | >            |
| 86            | 244 545,00     | 85       | 236 195,00     | 8 350,00     | >            |
| 87            | 110 150,00     | 86       | 77 300,00      | 32 850,00    | >            |
| 89            | 197 475,00     | 88       | 191 975,00     | 5 500,00     | >            |
| 90            | 118 500,00     | 89       | 87 300,00      | 31 200,00    | >            |
| 92            | 19 200,00      | 91       | 24 000,00      | >            | 4 800,00     |
| 106           | 400 000,00     | 105      | 375 000,00     | 25 000,00    | >            |
| 107           | 89 500,00      | 106      | 77 300,00      | 12 200,00    | >            |
| 108           | 56 950,00      | 107      | 56 550,00      | 400,00       | >            |
| 109           | 70 714,00      | 108      | 51 400,00      | 19 314,00    | >            |
| Transporteren | f 2 677 479,00 |          | f 2 682 870,50 | f 286 644,00 | f 292 035,50 |

## ONDERWERPEN VAN UITGAAF.

|                                                                                                                           |                                                                                                    |                                                                                             |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------|
| Provinciaal bestuur van Noordbrabant. Jaarwedden van den Commissaris des Konings, ambtenaren enz.                         |                                                                                                    |                                                                                             |
| Idem                                                                                                                      | »                                                                                                  | Gelderland. Bureau- en locaalbehoeften.                                                     |
| Idem                                                                                                                      | »                                                                                                  | Zuidholland. Als voren.                                                                     |
| Idem                                                                                                                      | »                                                                                                  | Noordholland. Als voren.                                                                    |
| Idem .                                                                                                                    | »                                                                                                  | idem Kosten van bediening enz. van het bureau van den Commissaris des Konings te Amsterdam. |
| Idem                                                                                                                      | »                                                                                                  | Zeeland. Jaarwedden van den Commissaris des Konings, ambtenaren, enz.                       |
| Idem                                                                                                                      | »                                                                                                  | idem. Bureau- en locaalhoeften.                                                             |
| Idem                                                                                                                      | »                                                                                                  | Utrecht. Als voren.                                                                         |
| Idem                                                                                                                      | »                                                                                                  | Friesland. Als voren.                                                                       |
| Idem                                                                                                                      | »                                                                                                  | idem. Reis- en verblijfkosten van den Commissaris des Konings, enz.                         |
| Idem                                                                                                                      | »                                                                                                  | Overijssel. Bureau- en locaalbehoeften.                                                     |
| Idem                                                                                                                      | »                                                                                                  | Groningen. Jaarwedden van den Commissaris des Konings, ambtenaren enz.                      |
| Idem                                                                                                                      | »                                                                                                  | idem Bureau- en locaalbehoeften.                                                            |
| Idem                                                                                                                      | »                                                                                                  | Limburg. Jaarwedden van den Commissaris des Konings, ambtenaren enz.                        |
| Armwezen. Bijdragen in de verpleging van behoeftige krankzinnigen.                                                        |                                                                                                    |                                                                                             |
| Idem.                                                                                                                     | Kosten voor plannen ter voorziening in het gebrek aan ruimte voor de verpleging van krankzinnigen. |                                                                                             |
| Idem.                                                                                                                     | Kosten van verbouwing van de Rijksgebouwen te Medemblik tot een gesticht voor krankzinnigen.       |                                                                                             |
| Idem.                                                                                                                     | Onderstand, kosten verpleging enz. van armen enz.                                                  |                                                                                             |
| Verdere uitgaven betreffende het binnenlandsch bestuur. Toelagen aan de Vereeniging voor statistiek in Nederland.         |                                                                                                    |                                                                                             |
| Idem                                                                                                                      | idem.                                                                                              | Tegemoetkoming aan gemeenten in de kosten der zesde algemeene volkstelling.                 |
| Idem                                                                                                                      | idem.                                                                                              | Centraal-bureau voor statistiek.                                                            |
| Idem                                                                                                                      | idem.                                                                                              | Belooning aan personeel, belast met de bewerking der uitkomsten van als voren.              |
| Idem                                                                                                                      | idem.                                                                                              | Drukwerk en verdere uitgaven als voren.                                                     |
| Nationale militie en schutterijen. Jaarwedden van de militie commissarissen.                                              |                                                                                                    |                                                                                             |
| Idem                                                                                                                      | idem.                                                                                              | Bureau- en reis- en verblijfkosten van de militie-commissarissen enz,                       |
| Medische politie. Opleiding van vroedvrouwen.                                                                             |                                                                                                    |                                                                                             |
| Idem.                                                                                                                     | Uitoefening van toezigt over krankzinnigen.                                                        |                                                                                             |
| Idem.                                                                                                                     | Jaarwedden van den directeur enz. bij 's Rijks veeartsenijschool.                                  |                                                                                             |
| Idem.                                                                                                                     | Voeding en verpleging enz. der leerlingen enz. bij als voren.                                      |                                                                                             |
| Hooger onderwijs. Jaarwedden der hoogleeraren enz. bij 's Rijks Universiteit te Leiden.                                   |                                                                                                    |                                                                                             |
| Idem.                                                                                                                     | Kosten van aanbouw enz., aanvulling en uitbreiding der verzamelingen enz. bij als voren.           |                                                                                             |
| Idem.                                                                                                                     | Jaarwedden der hoogleeraren bij 's Rijks Universiteit te Utrecht.                                  |                                                                                             |
| Idem.                                                                                                                     | Kosten van aanbouw enz., aanvulling en uitbreiding der verzamelingen enz. bij als voren.           |                                                                                             |
| Idem.                                                                                                                     | Jaarwedden der hoogleeraren enz. bij 's Rijks Universiteit te Groningen.                           |                                                                                             |
| Idem.                                                                                                                     | Kosten van aanbouw enz., aanvulling en uitbreiding der verzamelingen enz. bij als voren.           |                                                                                             |
| Verdere uitgaven betrekkelijk het hooger onderwijs. Kosten der opleiding van leeraren voor het Hervormd kerk-genootschap. |                                                                                                    |                                                                                             |
| Middelbaar onderwijs. Jaarwedden enz. der leeraren enz. bij 's Rijks hogere burgerscholen.                                |                                                                                                    |                                                                                             |
| Idem.                                                                                                                     | Aankoop van grond enz., hulpmiddelen voor het onderwijs bij als voren.                             |                                                                                             |
| Idem.                                                                                                                     | Jaarwedden enz. ten behoeve van de Rijkslandbouwscholen.                                           |                                                                                             |
| Idem.                                                                                                                     | Kosten van subsidien, enz., hulpmiddelen voor het onderwijs enz. bij als voren.                    |                                                                                             |

| 1881.         |                | 1880.    |                | 1881.          |                |
|---------------|----------------|----------|----------------|----------------|----------------|
| Artikel.      | Bedrag.        | Artikel. | Bedrag.        | Meer.          | Minder.        |
| Per transport | f 2 677 479,00 |          | f 2 682 870,50 | f 286 644,00   | f 292 035,50   |
| 110           | 286 000,00     | 109      | 275 530,00     | 10 470,00      | "              |
| 112           | 25 000,00      | 111      | 6 000,00       | 19 000,00      | "              |
| 113           | 10 500,00      | 112      | 25 200,00      | "              | 14 700,00      |
| 114           | 5 400,00       | 113      | 8 500,00       | "              | 3 100,00       |
| 115           | 62 500,00      | —        | —              | 62 500,00      | "              |
| 116           | 25 000,00      | —        | —              | 25 000,00      | "              |
| 117           | 47 000,00      | —        | —              | 47 000,00      | "              |
| —             | —              | 114      | 47 525,00      | "              | 47 525,00      |
| —             | —              | 115      | 12 000,00      | "              | 12 000,00      |
| 118           | 174 490,00     | 118      | 150 650,00     | 23 840,00      | "              |
| 119           | 150 000,00     | 119      | 134 000,00     | 16 000,00      | "              |
| 120           | 204 000,00     | 120      | 390 000,00     | "              | 186 000,00     |
| 121           | 171 000,00     | —        | —              | 171 000,00     | "              |
| 122           | 550 000,00     | —        | —              | 550 000,00     | "              |
| 123           | 13 050,00      | —        | —              | 13 050,00      | "              |
| 124           | 1 500,00       | 121      | 800,00         | 700,00         | "              |
| 125           | 600,00         | 122      | 1 500,00       | "              | 900,00         |
| 126           | 1 952,00       | 123      | 1 750,00       | 202,00         | "              |
| 127           | 800,00         | 124      | 1 500,00       | "              | 700,00         |
| 128           | 5 900,00       | 125      | 3 600,00       | 2 300,00       | "              |
| 129           | 1 500,00       | 126      | 1 800,00       | "              | 300,00         |
| 130           | 500,00         | —        | —              | 500,00         | "              |
| 132           | 200 000,00     | 117      | 450 000,00     | "              | 250 000,00     |
| 133           | 3 000 000,00   | —        | —              | 3 000 000,00   | "              |
| 134           | 25 000,00      | —        | —              | 25 000,00      | "              |
| —             | —              | 127      | 7 825,00       | "              | 7 825,00       |
| —             | —              | 128      | 1 500,00       | "              | 1 500,00       |
| 135           | 18 400,00      | 129      | 564 400,00     | "              | 546 000,00     |
| 137           | 19 790,00      | —        | —              | 19 790,00      | "              |
| 138           | 4 500,00       | —        | —              | 4 500,00       | "              |
| —             | —              | 131      | 18 000,00      | "              | 18 000,00      |
| 139           | 13 500,00      | 132      | 12 000,00      | 1 500,00       | "              |
| 141           | 17 400,00      | 134      | 104 450,00     | "              | 87 050,00      |
| 142           | 58 000,00      | —        | —              | 58 000,00      | "              |
| 144           | 6 750,00       | —        | —              | 6 750,00       | "              |
| 145           | 7 000,00       | 136      | 13 750,00      | "              | 6 750,00       |
| 146           | 64 813,00      | 146      | 85 650,00      | "              | 20 837,00      |
| 147           | 17 837,00      | —        | —              | 17 837,00      | "              |
| 148           | 3 000,00       | —        | —              | 3 000,00       | "              |
| Transporteren | f 7 870 161,00 |          | f 5 000 800,50 | f 4 364 583,00 | f 1 495 222,50 |

## ONDERWERPEN VAN UITGAAF.

Middelbaar onderwijs. Subsidien en toelagen voor inrigtingen van middelbaar onderwijs.

Idem. Reis- en verblijfkosten enz. der commissien tot het examineren van hen die een diploma voor het middelbaar onderwijs wenschen te ontvangen.

Lager onderwijs. Jaarwedden van de inspecteurs voor het lager onderwijs.

Idem. Reis-, verblijf- en bureaustkosten van de inspecteurs van het lager onderwijs.

Idem. Jaarwedden van de districts-schoolopzieners.

Idem. Reis-, verblijf- en bureaustkosten van als voren.

Idem. Als voren van de arrondissements-schoolopzieners.

Idem. Reis- en verblijfkosten van de districts-schoolopzieners.

Idem. Reis- en verblijfkosten der commissien tot het examineren van hen die een diploma voor het lager onderwijs wenschen te ontvangen.

Idem. Jaarwedden enz. voor de onderwijzers enz. bij de Rijkskweekscholen.

Idem. Toelagen aan kweekelingen bij als voren.

Idem. Voeding en verpleging enz., hulpmiddelen voor het onderwijs enz. ten behoeve van als voren.

Idem. Subsidien voor kweekscholen ter opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen.

Idem. Normaallessen tot opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen.

Idem. Subsidien en toelagen aan arrondissement-schoolopzieners.

Idem. Jaarwedden enz. bij de Rijks lagere school te Weststellingwerf.

Idem. Onderhoud van gebouwen enz., hulpmiddelen voor het onderwijs voor als voren.

Idem. Jaarwedden enz. voor de Rijks lagere school te Steenwijkerwold.

Idem. Onderhoud van gebouwen, hulpmiddelen voor het onderwijs enz. voor als voren.

Idem. Jaarwedden enz. voor de Rijks lagere school te Vledder.

Idem. Onderhoud van gebouwen, hulpmiddelen voor het onderwijs enz. voor als voren.

Idem. Reis-, verblijf- en vacatiegelden.

Idem. Bijdragen aan gemeenten door de uitgaven van haar lager onderwijs te zwaar gedrukt.

Idem. Vergoeding door het Rijk aan de gemeenten voor de kosten van haar lager onderwijs.

Idem. Reis- en verblijfkosten en vacatiegelden der leden van examen-commissien voor acten van lager onderwijs.

Idem. Jaarwedden voor de Rijks lagere school te Maastricht.

Idem. Onderhoud van gebouwen, hulpmiddelen voor het onderwijs enz. voor als voren.

Idem. Verschillende uitgaven voor speciale inrigtingen van onderwijs enz.

Idem. Jaarwedden voor den bouwkundige enz. voor de gebouwen van onderwijs.

Idem. Reis- en verblijfkosten enz. betreffende het toezigt op als voren.

Idem. Toelagen aan het personeel, belast met het toezigt op de gebouwen van onderwijs enz.

Kunsten en wetenschappen. Jaarwedden enz. voor de Rijksarchieven.

Idem. Jaarwedden enz. voor 's Rijks archieven in de provincien.

Idem. Kosten van onderhoud enz. voor als voren.

Idem. Jaarwedden enz. der ambtenaren enz. bij het Nederlandsch Museum.

Idem. Kosten van huur, onderhoud enz. voor als voren.

Idem. Subsidien enz. voor gebouwen, die oudheidkundige of kunstwaarde hebben,

Idem. Onderhoud en instandhouding van aan het Rijk toebehoorende historische gedenkteeken enz.

Idem. Subsidien voor het onderhoud en instandhouding van tot dusver nog niet ondersteunde historische gedenkteeken enz.

| 1881.         |                | 1880.    |                | 1881.          |                |
|---------------|----------------|----------|----------------|----------------|----------------|
| Artikel.      | Bedrag.        | Artikel. | Bedrag.        | Meer.          | Minder.        |
| Per transport | f 7 870 161,00 |          | f 5 000 800,50 | f 4 364 583,00 | f 1 495 222,50 |
| 151           | 2 200,00       | 140      | 1 900,00       | 300,00         | »              |
| 152           | 4 200,00       | 141      | 3 000,00       | 1 200,00       | »              |
| —             | —              | 142      | 1 700,00       | »              | 1 700,00       |
| —             | —              | 143      | 1 230,00       | »              | 1 230,00       |
| 157           | 9 750,00       | 148      | 9 450,00       | 300,00         | »              |
| 167           | 20 500,00      | 158      | 20 369,00      | 131,00         | »              |
| 170           | 25 000,00      | 161      | 20 000,00      | 5 000,00       | »              |
| —             | —              | 163      | 30 000,00      | »              | 30 000,00      |
| 172           | 19 050,00      | —        | —              | 19 050,00      | »              |
| 173           | 15 000,00      | —        | —              | 15 000,00      | »              |
| 175           | 12 000,00      | 165      | Memorie.       | 12 000,00      | »              |
| 176           | 12 000,00      | —        | —              | 12 000,00      | »              |
| 178           | 300 000,00     | 167      | 330 000,00     | »              | 30 000,00      |
| 179           | 19 820,00      | 168      | 19 620,00      | 200,00         | »              |
| 183           | 310 000,00     | 172      | 301 000,00     | 9 000,00       | »              |
| 186           | 26 000,00      | 175      | 20 000,00      | 6 000,00       | »              |
| 187           | 700,00         | 176      | 1 350,00       | »              | 650,00         |
| 190           | 6 000,00       | —        | —              | 6 000,00       | »              |
| 191           | 11 700,00      | —        | —              | 11 700,00      | »              |
| Totaal        | f 8 664 081,00 |          | f 5 760 419,50 | f 4 462 464,00 | f 1 558 802,50 |
|               |                |          |                | Meer f         | 2 903 661,50   |

## ONDERWERPEN VAN UITGAAF.

|                                            |                                                                                         |
|--------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------|
| Kunsten en wetenschappen.                  | Jaarwedden enz. der ambtenaren bij het Koninklijk Penningkabinet te 'sGravenhage.       |
| Idem.                                      | Kosten van onderhoud van als voren.                                                     |
| Idem.                                      | Jaarwedden enz. ten behoeve van het Munt- en Penningkabinet te Leiden.                  |
| Idem.                                      | Kosten van onderhoud van als voren.                                                     |
| Idem.                                      | Jaarwedden enz. ten behoeve van 's Rijks Museum te Amsterdam.                           |
| Idem.                                      | Subsidie aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen,                                 |
| Idem.                                      | Aankoop van boekwerken en andere voorwerpen van kunst en wetenschap.                    |
| Idem.                                      | Rijksakademie van beeldende kunsten.                                                    |
| Idem.                                      | Jaarwedden enz. der hoogleeraren enz. bij 's Rijks akademie van beeldende kunsten.      |
| Idem.                                      | Kosten van huur, onderhoud enz. voor als voren.                                         |
| Idem.                                      | Normaalschool voor onderwijzers in het teekenen.                                        |
| Idem.                                      | Cursus voor het onderwijs in de toepassing van de kunst op de nijverheid.               |
| Idem.                                      | Kosten voor het stichten en inrigten van nieuwe lokalen.                                |
| Nederlandsche Staatscourant en Staatsblad. | Jaarwedden enz. der ambtenaren en bedienden.                                            |
| Pensioenen enz.                            | Pensioenen.                                                                             |
| Idem.                                      | Wachtgelden ten behoeve van gewezen burgerlijke ambtenaren.                             |
| Idem.                                      | idem ten gevolge van de ontruiming van Schokland.                                       |
| Idem.                                      | idem ten gevolge van art. 39 der wet van 17 Augustus 1878 ( <i>Staatsblad</i> n°. 127). |
| Idem.                                      | idem ten gevolge van art. 92 der wet van 17 Augustus 1878 ( <i>Staatsblad</i> n°. 127). |

## UITTREKSEL.

Vereeniging voor de Statistiek  
in Nederland.

's GRAVENHAGE, 15 Maart 1880.

In enz.

Uwe commissie heeft in de eerste plaats de vraag overwogen, of de organisatie van de officiële statistiek inderdaad dringend verbetering vereischt.

Op die vraag meent zij een bevestigend antwoord te moeten geven. Er worden tegenwoordig wel massa's cijfers verzameld, maar er wordt toch weinig meer dan stuk- en brokwerk geleverd. Aan de meeste statistieken, welke van Regeringswege worden uitgegeven — dat er gunstige uitzonderingen zijn, erkent uwe commissie gaarne — is het merkbaar, dat eenheid van leiding ontbreekt (1) en dat er gewerkt wordt zonder systeem.

Reeds de eigenlijke verzamelingsstatistiek laat veel te wenschen over. Vele cijfers worden er gevraagd, die weinig of geen waarde hebben; vele opgaven worden er verlangd, die onmogelijk met juistheid zijn te verstrekken. Zoo doende wordt niet alleen het speciale doel, dat men zich voorstelt, niet bereikt, maar ontstaat er ook bij de lagere besturen een tegenzin in de statistiek, die belangstellende medewerking uitsluit. Vraagt men dus aan den eenen kant te veel en onpraktisch, aan den anderen kant wordt ook weder te weinig gevraagd, omdat men te uitsluitend het oog heeft op het administratieve nut van statistieke cijfers en te veel uit het oog verliest, dat het ook wel degelijk ligt op den weg der Regering in het belang van nijverheid en wetenschap kennis te verspreiden aangaande de maatschappelijke verschijnselen en toestanden.

Ook nog uit een ander oogpunt is de verzamelingsstatistiek voor verbetering vatbaar. Er is tegenwoordig te weinig controle op de juistheid van de cijfers, die geproduceerd worden, en te veel vrijheid voor de besturen om ten koste van wenschelijke eenheid elk voor zich datgene te doen opteekenen of niet op te teekenen wat het verkiest. Bij gemis van voldoende leiding en toezigt wordt derhalve veel minder van de beschikbare krachten geprofiteerd, dan bij eene goede organisatie mogelijk zou zijn. Bestond er eene blijvende centrale inrigting, met de hoofdleiding van de statistiek belast, dan zouden daardoor niet alleen eenheid en concentratie van krachten bevorderd worden, maar dan zou ook de veelvuldige wisseling van Ministers een minder schadelijken invloed op de statistieke dienst uitoefenen dan thans het geval is. Thans gebeurt het maar al te dikwijls, dat een statistiek, door den eenen Minister op touw gezet, na korten tijd door een opvolger weder wordt gestaakt, waardoor ook het reeds verrigte werk veel van zijne waarde verliest. Andere statistieken, zoo als die betreffende de naamlooze vennootschappen, zijn jaren lang geregeld bijgehouden, maar niet gepubliceerd, zoodat ze voor het publiek geen waarde hebben.

Laat derhalve de verzamelingsstatistiek veel te wenschen over, niet beter is het gesteld met de zoogenaamde bewerkingstatistiek. Vooral hier is, om iets goeds te verkrijgen, centrale leiding, die thans geheel ontbreekt, onmisbaar. Het behoeft bijna geen betoog, dat niet de eerste

de beste ambtenaar van een Departement van algemeen bestuur genoeg op de hoogte is van de praktische toepassing der statistiek, om zonder leiding de hem verstrekte cijfers en gegevens, volgens de beste methode te verwerken en voor verschillende doeleinden dienstbaar te maken. Voor zelfstandigen statistieken arbeid is meer speciale vorming noodig dan men van de gewone administratieve ambtenaren, die uit den aard der zaak de statistiek als bijzaak beschouwen, kan en mag eischen.

Men behoeft de statistieken aan de verschillende departementen bewerkt, dan ook slechts in te zien om zich daarvan te overtuigen. Aan het eene departement worden geheel andere regelen gevolgd dan aan het andere; de eenvormigheid, die vooral voor wetenschappelijk onderzoek en voor het maken van vergelijkende overzichten zoo wenschelijk is, ontbreekt geheel; van samenhang en verband tusschen hetgeen aan de verschillende administraties wordt verrigt, is weinig te bespeuren. Reeds bij de bewerking van zuiver administratieve statistieken doet zich derhalve het gemis van leiding en centralisatie gevoelen, maar nog veel meer wordt dat gemis gevoeld, indien het administratieve nut niet op den voorgrond staat. Is reeds over het algemeen de liefde voor de statistiek bij de ambtenaren aan de departementen niet groot, er schijnt aan de departementen een trouwens niet geheel onverklaarbare tegenzin te bestaan om zich bezig te houden met statistieken, waarvan het rechtstreeksch nut voor de administratie niet kan worden aangewezen. Ziedaar dan ook waarschijnlijk een van de redenen waarom de wensch om de cijfers, in de departementen bijeen vergaard, ook zooveel mogelijk dienstbaar te maken aan niet administratieve doeleinden, in de meeste gevallen nog een vrome wensch blijft. Bij de inrigting der administratieve tabellen wordt hier zelden op gelet, en er bestaat geen ligchaam, dat de verzamelde bouwstoffen, nadat de administratie er haar voordeel mede gedaan heeft, ter zijner beschikking krijgt om ze met het oog op andere belangen te doen strekken tot vermeerdering van kennis aangaande maatschappelijke toestanden.

Maar bovendien is de kennis, die noodig is om na te gaan hoe de maatschappij is zaamgesteld en in welken toestand zich hare elementen bevinden, niet uitsluitend te putten uit administratieve cijfers en aantekeningen. Er moeten — zelfs voor den wetgevenden arbeid in ruimen zin — nu en dan enquêtes ad hoc worden ingesteld, enquêtes, waarbij niet een enkel departement, maar de geheele Regering, en niet alleen de geheele Regering, maar het geheele Nederlandsche volk, belang heeft. En het instellen van dergelijke enquêtes — bij voorbeeld naar den toestand van de nijverheid in al hare details — is zoo al niet onmogelijk, dan toch hoogst moeilijk, zonder meerdere centralisatie, zonder een ligchaam, dat althans de hoofdtraden van het statistieke netwerk bijeenhoudt en, zonder te veel op eigen schouders te nemen, zich ten doel stelt, om door methodische samenwerking van tal van krachten in aller belang juiste kennis van den toestand van land en volk te bevorderen.

Uit het bovenstaande blijkt reeds, niet alleen dat de organisatie van de officiële statistiek, in Nederland gebrekkig is, maar ook dat naar het oordeel uwer commissie meerdere centralisatie — alleen te bereiken door de oprigting van een centraal ligchaam voor de statistiek — dringend noodig is.

Kan echter met goed gevolg een dergelijk ligchaam of

(1) Zoo werd er o. a. op gewezen, dat sinds 1878 aan de provinciale besturen ten opzichte van de inrigting der jaarlijksche verslagen, bedoeld in art. 16 der provinciale wet, meerdere vrijheid is gelaten, dan met het oog op de noodzakelijke eenheid geraden schijnt.

instituut door particulieren of vereenigingen in het leven worden geroepen? Op die vraag meende uwe commissie het best een antwoord te kunnen geven door eerst na te gaan, aan welke vereischten zulk een instituut moet voldoen om met vrucht werkzaam te kunnen zijn. De eischen nu, die als van zelf het meest op den voorgrond treden, zijn:

1°. dat aan het hoofd iemand geplaatst zij, beziel met lust voor sociale studien en niet alleen op de hoogte van de statistiek en aanverwante wetenschappen — zoowel wat de theorie als de praktische toepassing betreft — maar ook bekend met de eischen der administratie en praktische toestanden;

2°. dat het instituut voldoende aanzien en gezag hebbe, zoowel om zelfstandig door tusschenkomst van autoriteiten en niet-autoriteiten bouwstoffen te verzamelen, als om met betrekking tot den statistieken arbeid voor de verschillende departementen voorschriften en regelen te kunnen ontwerpen, met den noodigen waarborg, dat die voorschriften geen nuda precepta zullen blijven.

Niet in eens — uwe commissie erkent dat ten volle — zal het instituut in alle opzichten aan die eischen kunnen voldoen. De directeur zal niet terstond van alles op de hoogte zijn, maar ook door ervaring moeten leeren. Evenmin is het te verwachten dat de ambtenaren, die hem ter zijde zullen staan, reeds bij de aanvaarding van hunne taak geheel volleerd zullen zijn in de bewerking van statistieke gegevens, en dat het bureau, hoe goed ook ingerigt, onmiddellijk voorschriften zal kunnen ontwerpen voor alle mogelijke officiële statistieken; slechts langzamerhand, aan de hand der ervaring en in overleg met de hoofdamttenaren bij de departementen van algemeen bestuur, zullen de nog gewenschte eenheid en methodische samenwerking verkregen kunnen worden, maar dit neemt niet weg dat tot bereiking van een praktisch resultaat de eischen, sub 1°. en 2°. gesteld, steeds in het oog moeten gehouden worden. En nu heeft uwe commissie de vaste overtuiging dat een bureau, door eene particuliere vereeniging opgerigt, aan den eisch sub 2°. gesteld, zelfs in de verre toekomst onmogelijk zal kunnen beantwoorden. Reeds op dien grond alleen meent zij, afgescheiden van alle andere bezwaren, aan een regeringsbureau de voorkeur te moeten geven. Men zou, tot de oprigting van een particulier instituut besluitende, met het inroepen van financiën steun van belangstellenden moeten beginnen, en door dat bedelen, altijd min of meer gepaard gaande met zekere afhankelijkheid, zou het aanzien der instelling zeker niet worden verhoogd. Maar ook al kwam de zaak veel gemakkelijker tot stand dan het zich nu laat aanzien, al kon men — zonder tot uiterste middelen de toevlugt te nemen — rekenen op eene liefde voor de wetenschap, die bereid zou zijn jaar op jaar duizenden te offeren, daarmede zouden de bezwaren toch geenszins zijn overwonnen. Al had de instelling ook groot aanzien, zij zou het niet minder noodige gezag missen. Zeer teregt wordt in de toelichting op bovengenoemd voorstel B gezegd:

»Het openbaar gezag kan zijn ondergeschikten voorschrijven welke gegevens de op te maken statistiek zal moeten bevatten en hoe zij moet worden ingerigt; het kan in vele gevallen door wettelijke bepaling of verordening aan vereenigingen en genootschappen den plicht opleggen zekere gegevens te verstrekken. Maar wat kan een centraal bureau, door eene vereeniging als de onze opgerigt, doen? Beleefdelijk aanvragen, dat men het de begeerde gegevens gelieve te verstrekken en geduldig het bescheid afwachten, dat in vele gevallen dreigt of eene weigering of eene gedeeltelijke en onbeveiligde uitgevoerde toezegging te bevatten.»

Aan dat oordeel behoeft niets toegevoegd te worden. Zelfs al ware de Regering bereid aanzienlijke hulpmiddelen ter beschikking van het te stichten ligchaam te stellen, zeer zeker is het niet te verwachten dat de verschillende Ministers steeds bereid zouden worden bevonden om hunne administratieve statistieken te laten bewerken naar voorschriften, hun door den directeur van een particulier bureau toegezonden.

Bovenstaande bezwaren acht uwe commissie van zooveel gewigt, dat zij niet tot de oprigting van een particulier bureau meent te mogen adviseren, zoolang er nog eenige

hoop bestaat, dat er van Regeringswege verbetering in de organisatie van de statistieke dienst is te wachten. Maar evenzeer heeft zij bedenking tegen de aanneming van voorstel B. Werd dat voorstel aangenomen, dan zou wel is waar de vereeniging het gevaar ontgaan »van eene taak te ondernemen, waarvoor hare krachten niet berekend zullen wezen», maar dan zou men ook weinig anders bereikt hebben dan dat eene taak, waarvan het bestuur der vereeniging zich tot heden met ijver en naauwgezetheid kwijt, werd opgedragen aan eene commissie, waarvan de toekomst nog zou moeten leeren of zij daarvoor even goed berekend is.

Waar aan den eenen kant de wenschelijkheid van een centraal bureau vaststaat en aan den anderen kant de oprigting door particulier initiatief op zoo groote bezwaren afstuit, daar kan het wel niet anders of het denkbeeld van een regeringsbureau treedt weder geheel op den voorgrond. Uwe commissie acht dan ook een dergelijk instituut dringend noodzakelijk, maar meent in het stadium, waarin de zaak thans verkeert, niet te kunnen volstaan met het reeds meermalen geleverde betoog van die noodzakelijkheid, doch tevens hare aandacht te moeten wijden aan de meest doelmatige inrigting en organisatie, en meer in het bijzonder te moeten nagaan: 1°. welke plaats een regeringsbureau voor de statistiek in onze staatsinstellingen zou behooren in te nemen; 2°. welke de werkkring van zulk een bureau zoo behooren te zijn.

Ad I. Uwe commissie meent het denkbeeld van een centraal bureau zonder eenige ministeriele controle en zonder enig verband met een van de departementen van algemeen bestuur — eene instelling derhalve als bijv. de Algemeene Rekenkamer — geheel te moeten verwerpen. Een dergelijk instituut voor een belang, dat toch altijd met dat der administratie ten naauwste verbonden blijft, zou niet alleen eene veel te groote magt krijgen, maar bovendien te veel indruischen tegen den geest onzer constitutionele instellingen om ooit tot stand te kunnen komen. Evenmin echter wenscht uwe commissie eenvoudig herstel van den ouden toestand, waarbij het bureau van de statistiek eene gewone afdeling uitmaakte van een Departement en als zoodanig, tot groot nadeel voor de haar toevertrouwde statistieke belangen, elke zelfstandigheid miste. Gelukkig is er een middenweg mogelijk, waardoor beide klippen — van te groote autonomie aan den eenen en te weinig zelfstandigheid aan den anderen kant — kunnen worden vermeden, — een middenweg die o. a. ook in Pruisen is gevolgd. Niets toch belet om het op te rigten bureau te doen ressorteren onder een der departementen van algemeen bestuur (niet alleen wat de uitgifte van stukken, maar ook wat de kosten betreft, zoodat de kosten voor het bureau worden gevonden op de begroting van het Departement waaronder het ressorteert), maar overigens aan deze instelling meer zelfstandigheid te verzekeren dan aan eene gewone afdeling wordt toegekend. De directeur van de instelling zou zich binnen de grenzen zijner instructie en — voor zover de regelen van de comptabiliteit het toelaten — binnen de grenzen van het hem toegestane crediet vrij moeten kunnen bewegen; hij zou zelfstandig, zonder tusschenkomst van den Minister, met de autoriteiten moeten kunnen corresponderen en opgaven vragen; kortom, hij zou niet slechts in naam, maar ook in werkelijkheid het hoofd moeten zijn van de statistieke dienst en niet, zoo als vroeger het geval was, een gewone schakel in de administrative keten. Zóó opgevat, zou het statistisch bureau in de vertakkingen van het staatsbureau ongeveer dezelfde positie innemen als bijv. het Meteorologisch Instituut, de raad van toezigt op de spoorwegdiensten, het collegie voor de zeevisscherijen enz. Al dergelijke ligchamen ressorteren wel onder een bepaald departement en ontvangen wel instructies van den daarbij betrokken Minister, maar genieten toch veel meer zelfstandigheid dan de ambtenaren bij de Departementen.

De vraag is echter: onder welk departement zou het statistiek bureau moeten ressorteren? Uwe commissie is van oordeel dat het verkieslijk zou zijn het te brengen onder het Departement van Binnenlandsche Zaken. Niet alleen er zelfs niet in de eerste plaats omdat ook de vroegere afdeling een onderdeel van het Departement van Binnenlandsche Zaken heeft uitgemaakt — ofschoon ook aan het

volgen der traditie in deze eenig voordeel verbonden is — maar wel omdat het Departement van Binnenlandsche Zaken de hoofdzetel is der statistieke waarnemingen en omdat van uit dat Departement geregeld instructies en voorschriften worden gegeven aan die hoogere en lagere besturen, die een groot deel der statistieke cijfers verzamelen en gedeeltelijk ook bewerken. Vooral om deze laatste reden schijnt het Departement van Binnenlandsche Zaken nog de voorkeur te verdienen boven het Departement van Financien of dat van Waterstaat, Handel en Nijverheid, de twee eenige Departementen die, behalve Binnenlandsche Zaken, voor een centraal bureau in aanmerking zouden kunnen komen.

Ad II. Nog gewigtiger is ongetwijfeld de vraag, welke de werkring van het centraal bureau zou behooren te zijn.

Bij de overweging dier vraag stelde uwe commissie op den voorgrond, dat er van een centraal bureau in den ruimsten zin — een bureau dat alle officiële statistiek in zich tracht te concentreren — in 't geheel geen sprake kan zijn. Niet alleen meende zij het denkbeeld als of elke verzameling van feiten en gegevens regtsreeks van het bureau behoorde uit te gaan, als ongerijmd ter zijde te moeten stellen, maar evenmin zou zij zich kunnen vereenigen met het streven om al het statistisch materiaal, dat door hoogere en lagere besturen wordt bijeen is gebracht, ter beschikking van het centraal bureau te stellen, ten einde het daar voor administratieve en andere doeleinden te verwerken. Eene dergelijke centralisatie zou, naar hare overtuiging, zelfs indien zij mogelijk ware, niet eens wenschelijk zijn. Vooreerst zou het waarschijnlijk op den ijver der ambtenaren, met de verzamelingsstatistiek belast, geen gunstigen invloed hebben, indien zij wisten, dat hun werk niet meer door de onmiddellijk boven hen staande ambtenaren zou worden gecontroleerd, maar alles eenvoudig zou worden opgezonden naar een groot bureau om daar geschikt en verwerkt te worden. Bovendien kunnen zuiver administratieve statistieken — de geregelde aantekeningen der ambtenaren — het best bewaakt worden in de Departementen door die ambtenaren zelf, want, zoo als dr. ENGEL het zoo juist uitdrukt: »sie bilden einen integrierenden Theil ihrer amtlichen Thätigkeit." Meer en meer is dr. ENGEL, de beroemde chef van het Pruisisch bureau, door de ervaring tot het inzicht gekomen, dat alles omvattende centralisatie, zoo als men die vroeger in Pruisen wilde doorvoeren, ook hare schaduwzijde heeft en in een belangrijk opstel (Die Verwaltung des Kön. Stat. Bureau im Jahre 1873, pag. 362 e.v.) schreef hij deze opmerkelijke woorden: »Die Stat. Bureau der Staaten können niemals, und werden je länger je weniger, Centralstellen für die gesammte amtliche Statistik desselben sein."

Naar het oordeel uwer commissie moet dan ook de »Amtliche Statistik" zooveel mogelijk bij de daarbij betrokken departementen blijven en in het algemeen het te stichten bureau op zeer bescheiden voet worden ingericht en niets tot zich trekken wat, zonder uitvoering in de »Centralstelle", toch wel op voldoende wijze tot stand kan komen. Wel kan misschien de instelling in de toekomst, naar mate zij door het leveren van praktische resultaten aller sympathie veroverd, haar werkring uitbreiden; maar zal zij niet na enkele jaren onder het vooroordeel, waaraan de statistiek thans nog in ruimen kring bloot staat, bezwijken, dan is het noodig dat zij voorloopig hare taak strikt beperke tot het noodzakelijkste.

Maar ook op dat standpunt, waarbij geen heil wordt gezocht in het multa, maar alleen in het multum, blijft er toch voor het centraal bureau genoeg te doen over. Al stelt men als eerste regel op den voorgrond, dat het bureau moet voorlichten en leiden, maar niet zelf verzamelen en bewerken, zoo kunnen zich toch omstandigheden voordoen, waardoor men gedrongen wordt van dien regel af te wijken en aan het bureau de zelfstandige organisatie en uitvoering van een statistisch onderzoek geheel toe te vertrouwen.

Veel meer echter zal het voorkomen, dat wel onder behoorlijke leiding de verzameling en eerste bewerking der bouwstoffen kan worden overgelaten aan de administratie, maar dat tot verkrijging van een deugdelijk resultaat de eindbewerking aan het centraal bureau moet worden toevertrouwd. Niet alle bouwstoffen toch kunnen aan de departementen geheel naar eisch verwerkt worden, en het is zeer

verklaarbaar dat die krachten te kort schieten, zoodra het administratieve doel geheel op den achtergrond treedt. Waar het laatste het geval is, moet het centraal bureau de bewerking zelf op zich kunnen nemen, ten einde te voorkomen dat de voorhanden materialen of in het geheel niet of slechts ten deele tot vermeerdering van nuttige kennis worden dienstbaar gemaakt. Maar ook met betrekking tot die statistieken, waarvan de bewerking *wel* aan de ambtenaren bij de departementen kan blijven toevertrouwd, zal het centraal bureau toch nog eene tweeledige taak te vervullen hebben, en wel:

1°. het ontwerpen van voorschriften en regelen voor de administraties, die zich met het statistisch onderzoek bezighouden;

2°. het maken van vergelijkende overzichten (het uitgeven van algemeene bijdragen voor de statistiek van Nederland, jaarboekjes enz.).

Het laatste moet dienen om uit de talrijke tabellen juist datgene onder de oogen van het publiek te brengen wat het meest belangrijk is, de vergelijkende studie van maatschappelijke toestanden over tal van jaren gemakkelijk te maken, de werking van hervormingen en in 't algemeen van bestuursmaatregelen te doen kennen, de ontwikkeling van het maatschappelijk leven geleidelijk na te sporen, — kortom, de verschillende statistieken meer dienstbaar te maken aan het beoogde doel en de bronnen meer toegankelijk te maken voor allen die er belang in stellen.

Maar nog meer gewigt moet worden gehecht aan het sub 1°. genoemde: het ontwerpen van regelen en voorschriften. Indien het waar is, dat zowel de verzameling als de bewerking voor het grootste deel moeten blijven bij de gewone administraties, dan is het van het grootste belang, dat er ook daár, reeds te beginnen bij de verzameling der primitive bouwstoffen, methodisch, volgens vaste regelen, worde gewerkt. En dat zal niet geschieden — uwe commissie acht zich verplicht hierop nog eens met nadruk te wijzen — zoolang de verzameling van feiten en cijfers niet beter wordt geleid en gecontroleerd en zoo lang de ambtenaren bij de verschillende departementen, elk naar eigen inzicht, zonder verband of samenhang, de statistieken inrigten. Vooral om daarin verandering te brengen moet er zijn een centraal ligchaam, dat niet alleen nu en dan wen ken geeft, maar tot bepaald aangewezen taak heeft om in het belang van eenheid en nauwkeurigheid voorschriften te ontwerpen, die de administraties voor veel nutteloos werk kunnen behoeden. Zoo ontstaat er centralisatie in gezonden zin; uit het centraalpunt komt de hoofdleiding, niet om allengs allen statistischen arbeid, thans door hoogere en lagere besturen verricht, in een enkel bureau te concentreren, maar wel om uit het hoofdkwartier de rigting te geven aan het geheel en te zorgen dat de statistieken, die gemaakt worden, zooveel mogelijk aan de eischen van deugdelijke en bruikbare statistieken voldoen.

Uwe commissie ontveinst zich niet, dat het zeer moeilijk zal zijn om aan de hoofden van de verschillende departementen van algemeen bestuur de verplichting op te leggen de voorschriften, van het bureau uitgaande, steeds, zonder eenige afwijking, te volgen; maar indien, wat zeer wenschelijk is, bij het Koninklijk besluit, waarbij het statistisch bureau wordt ingesteld, onder de werkzaamheden van dat ligchaam ook wordt begrepen; het ontwerpen van voorschriften en daarbij tevens wordt bepaald, dat geen statistieke arbeid door een der departementen van algemeen bestuur worde ondernomen, zonder dat vooraf aan het statistisch bureau het plan voor dien arbeid ter beoordeeling is onderworpen, dan mag men toch verwachten dat geen Minister, zonder overwegend bezwaar, zal afwijken van de regelen, die door het bureau, officieel met de hoofdleiding van de statistieke dienst belast, na overleg met de daarbij betrokken hoofdamttenaren van de departementen als noodig zijn aangewezen.

Aan het slot van hare beschouwingen gekomen, neemt uwe commissie de vrijheid, op grond van bovenstaande overwegingen, aan uwe vergadering te adviseren op nieuw een adres te rigten aan de Regering met verzoek:

1°. een centraal bureau voor de statistiek op te rigten

en het te doen ressorteren onder het Departement van Binnenlandsche Zaken, behoudens grootere zelfstandigheid dan de afdeelingen der departementen van algemeen bestuur genieten;

2°. aan dat centraal bureau op te dragen:

*a.* het ontwerpen van voorschriften en regelen met betrekking tot de statistische onderzoeken (zoowel de verzamelings- als de bewerkingsstatistiek omvattende), die aan of van wege de departementen van algemeen bestuur plaats vinden, en zulks na voorafgaand overleg met den daarbij betrokken chef der afdeeling;

*b.* de bewerking van aan de departementen van algemeen bestuur of elders aanwezige bouwstoffen voor wetenschappelijke of andere niet zuiver administrative doeleinden;

*c.* de zelfstandige organisatie en uitvoering van statistische onderzoeken ad hoc, die niet aan de ambtenaren van een speciaal departement kunnen worden opgedragen;

*d.* de bewerking en uitgifte van bijdragen voor de

algemeene statistiek van Nederland, vergelijkende -orvezigten, jaarboekjes enz.

*De Commissie voornoemd,*

(get.) N. G. PIERSON.

» H. J. VAN DER HEIM.

» J. RÜELL.

» A. VAN DELDEN.

» A. KERDIJK.

» H. GOEMAN BORGESIUS.

» J. C. BLOEM.

Voor extract conform,

*De Secretaris-Generaal van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken,*

ARNTZENIUS, *l. S.-G.*